

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Perversa Subtilitas. De kwade roep van de grammaticus

Sluiter, I.

Citation

Sluiter, I. (1988). Perversa Subtilitas. De kwade roep van de grammaticus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/1251>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/1251>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Perversa subtilitas

De kwade roep van de grammaticus*

I. Sluiter

Summary: From Antiquity onwards grammarians, philologists or, generally speaking, schoolmasters, especially those concerned with teaching language, have been made the target of ridicule and criticism. This article traces the tradition of the most persistent motifs, which may be divided in two groups: First, themes specifically related to the professional habits and circumstances of the teachers, to wit their unhealthy interest in irrelevant details and their pedantic showing-off of booklearning (1), their cruelty (2) and their poverty (3) are illustrated by means of a number of texts. Then examples from the other group, consisting of motifs with a more general scope, such as external appearance and sexuality, are also discussed.

As a literary topos, this way of portraying a typical schoolmaster exists even in our times.

‘Niet alle taalkundigen zijn droogkloten’. Met deze woorden begon Camiel Hamans zijn column ‘Over Taal’ in NRC/Handelsblad van 22 december 1986, kennelijk in de vooronderstelling dat vele van zijn lezers bij deze mededeling verrast zouden opkijken. De slechte reputatie van taalkundigen is hardnekkig en heeft haar wortels in de Oudheid. Men heeft altijd de schouders opgehaald over, en gelachen om de stereotiepe schoolmeester. In dit artikel zal ik de herkomst nagaan van de gedachte die door Hamans zo treffend verwoord is, maar door hem van een negatie is voorzien. Twee opmerkingen dienen daarbij vooraf gemaakt te worden. In de eerste plaats moet de beroepsgroep waarop ik me zal richten nauwkeuriger afgebakend worden. Het zijn drie groepen mensen die zich in de Oudheid bezighouden met taalstudie en -onderwijs, de γραμματισταί, (*ludi magistri*), de γραμματικοί (*grammatici*) en de φιλόλογοι of κριτικοί (soms *philologi*, meestal *grammatici*; de Latijnse terminologie is hier minder gedifferentieerd). De grammaticisten gaven op het meest elementaire niveau onderwijs in o.a. lezen en schrijven. Bij de grammatici werd men onderricht in de rudimenten van de τέχνη γραμματική, de *ars grammatica*, d.w.z. 1) het lezen (van dichters) met inachtneming van de accenten, aspiraties en quantiteiten; 2) het verklaren van dichtelijke wendingen; 3) het ‘vertalen’ van moeilijke woorden (glossen), gecombineerd met de zgn. ιστορία (‘Realienforschung’); 4) de etymologie; 5) de analogie, d.w.z. de leer van de grammaticale regelmatigheid – hieronder viel het leren van paradigmata (‘rijtjes’); 6) de ‘krisis’ – algemeen beschouwd als de hoogste graad van grammaticale studie -, de beoordeling en vergelijking van de gelezen literaire werken¹. Het voornaamste kader waarbinnen men zich met deze taken van de

grammatica bezighield, werd gevormd door de leer van de *partes orationis*, de kanonieke acht woordsoorten. Wie na zijn studie bij de grammaticus nog hogere aspiraties had, kwam terecht bij de *philologus* of *criticus*, die op wetenschappelijk niveau taalverschijnselen bestudeerde. De resultaten van de wetenschappelijke verhandelingen der filologen vonden na verloop van tijd een vereenvoudigde neerslag in de leerboeken waarvan de grammatici gebruik maakten. In de traditie van kritiek en spot die ik zal traceren, zijn er weliswaar accentverschillen aan te brengen – het ene thema past beter bij de *grammatistès*, het andere bij de grammaticus – maar in principe zijn dezelfde motieven toepasbaar op deze hele groep ‘taalmesters’ in ruime zin.

De tweede opmerking vooraf is een verontschuldiging: Noodzakelijkerwijs zal dit artikel een enigszins eenzijdig beeld opleveren van de antieke waardering voor de taalkundige, omdat de positieve waardering onderbelicht zal blijven. Het feit dat de waarde van de grammatica als basisvak in de opvoeding van vrije burgers nooit in twijfel is getrokken, mag dan ook niet uit het oog verloren worden. De kritiek richt zich niet op het vak als zodanig, maar op (eigenschappen van) de beoefenaars ervan. Daar komt bij dat, hoewel als gezegd het nut van het vak niet betwijfeld werd, de sociale status van de grammaticus gering was².

1. Wat zijn nu de eigenschappen die in de loop der eeuwen als karakteristiek werden beschouwd voor taalleraren, de redenen waarom men de spot met hen dreef? De moderne literatuur levert voorbeelden genoeg; ik bespreek er enkele: – In Vestdijks roman *Ivoren wachters* (1951) figureert de leraar Nederlands Schotel de Bie, die de volgende voor mijn onderwerp relevante trekjes vertoont: Hij is beslist niet dom, maar wel verstoken van ieder gevoel voor humor. Zijn pedante gedrag wordt extra geaccentueerd door het contrast met zijn levendige verloofde, die hem door het opzettelijke gebruik van een Germanisme tot eindeloze bespiegelingen weet te verleiden. Hij is een purist.

– De 19e eeuw levert ons de beroemdste schoolmeester uit de Nederlandse literatuur: meester Pennewip uit Multatuli's *Woutertje Pieterse*. Meester Pennewip wekt om verschillende redenen de lachlust op: Hij is in het bezit van een pruik die een ongebruikelijke mate van mobiliteit vertoont. Hij heeft dichteraspiraties en tracht ook zijn leerlingen het vak ‘dichten’ bij te brengen. Ook hij is niet vrij te pleiten van pedanterie, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de taalles die hij de familie Pieterse en juffrouw Laps tegen wil en dank toedient, compleet met praktische oefeningen in het declineren of, als dat de slachtoffers makkelijker mocht voorkomen, het verbuigen (*WP* III.4 ed. G. Stuiveling). Overigens is zijn autoriteit niet beperkt tot de linguïstiek: De aanvankelijke verontwaardiging van juffrouw Laps houdt geen stand voor 's meesters gezag als deze plechtig verklaart dat zij, aangezien ze niet in een schelp woont, geen kieuwen heeft en geen eieren legt, onvermijdelijk tot de klasse der zoogdieren behoort.

Een tijdgenoot van meester Pennewip is Mr Creakle uit Dickens' *David Copperfield*. Hij wordt gekenmerkt door zijn hardhandigheid.

- Het 18e-eeuwse Engeland levert ook enige fraaie specimina. In *Tom Jones* (1749) beschrijft Henry Fielding onder meer de eerwaarde Thwackum, wiens naam al aangeeft dat we te maken hebben met een collega van Creakle³. Maar het mooiste exemplaar is zonder twijfel Partridge, de metgezel van Tom Jones bij zijn avonturen. Partridge, oorspronkelijk onderwijzer en dús zeer arm, onder de plak bij zijn formidabele echtgenote, raakt zijn baan kwijt omdat vrouwlief hem beschuldigt van een meer dan pedagogische belangstelling voor een van zijn leerlingen, tevens het dienstmeisje van de familie, die ten gevolge daarvan zwanger zou zijn geraakt. Als Partridge eenmaal in het gezelschap van Jones is beland, munt hij voornamelijk uit door stupiditeit. Hij bezit een zeer oppervlakkige kennis van het Latijn, die hij echter met veel aplomb ten toon spreidt. Bij nadere beschouwing blijken vrijwel al zijn Latijnse bon-mots afkomstig uit 'Lily's grammar', een grammatica die vanaf haar verschijning in 1513/19 eeuwenlang een grote populariteit genoten heeft in Engeland. Als iemand Partridge dan ook in het Latijn van replek dient, valt hij onmiddellijk door de mand.

- In het 16e-eeuwse Italië kwam 'il pedante' op als type in vele toneelstukken en novellen. Ook nu weer gaat het om schoolmeesters die op potsierlijke wijze pronken met hun waardeloze kennis. M.n. zette men zich af tegen degenen die zich bedienden van een verlatiniseerd Italiaans. 's Meesters taalgebruik is oververzorgd, zijn uiterlijk is daarentegen beneden de maat; hij ziet er slordig en vuil uit. De eerste maal maakt deze figuur zijn opwachting in *Il Pedante* van F. Belo (± 1529), een ander voorbeeld is Manfurio, de 'Pedante' uit *Candelaio* van G. Bruno (1583). Het type versteent later tot de figuur van 'Dottor Balanzon' uit de *Commedia dell'Arte*.

Afgeleid van dit Italiaanse type is de Franse 'pédant' uit de 17e eeuw, bijv. in *Cyrano de Bergerac's Le Pédant joué* (midden 17e eeuw): De hoofdpersoon ziet er ook hier sjofel uit en is bovendien onfortuinlijk in de liefde - hij legt het af tegen zijn zoon. Daarnaast vertoont hij uiteraard het algemene trekje van hinderlijk kennisvertoon. In dit geval dankt hij zijn Latijn aan de grammatica van Despauterius (16e eeuw), die overvloedig geciteerd wordt.

2. Wanneer we de aldus gevonden motieven willen classificeren, is het nuttig onderscheid te maken tussen *beroepsgebonden* en *algemene* onderwerpen van spot en kritiek. Ik kom tot de volgende indeling:

A. *Beroepsgebonden*: 1) Pedanterie; soms, maar niet noodzakelijkerwijs als dekmantel voor wezenlijke stupiditeit (Pennewip, Partridge, Schotel de Bie, 'il pedante'). Hiermee verbonden zijn eventueel eigen dichteraspiraties (Pennewip) (par. 3.1.). 2) Hardhandigheid (Creakle, Thwackum) (par. 3.2.). 3) Armoede (Partridge): Dit element is weliswaar een grensgeval in die zin dat het ook onder 'algemeen' te rangschikken zou zijn - van iemand die men niet mag wordt al gauw gezegd dat hij een armoedzaaier is -, maar niettemin worden schoolmeesters sterk met armoede geassocieerd (par. 3.3.).

B. *Algemeen*: 1) Uiterlijk (Pennewip, 'il pedante') (par. 4.1.) 2) Sexualiteit

(Partridge) (par. 4.2.).

Het is mijn bedoeling het gebruik van deze motieven in de Oudheid te traceren.

3. Beroepsgebonden motieven

3.1 *pedant kennisvertoon*

Het zijn in de eerste plaats de dichters die het slachtoffer worden van de pedanterie van de schoolmeesters. Dit komt natuurlijk doordat gedichten, vooral het werk van Homerus, maar ook van anderen, het materiaal vormden aan de hand waarvan de grammatica werd uitgelegd. Ook op wetenschappelijk niveau was de dichterexegese en -waardering een der hoofdbezigheden van de taalgeleerden.

Een van de bekendste spotepigrammen die het product zijn van de ergernis der dichters is *Anthologia Palatina* (AP) XI 321 (Philippus)⁴:

Γραμματικοὶ Μώμου στυγίου τέκνα, σῆτες ἀκανθῶν,
τελχῖνες βίβλων, Ζηνοδότου σκύλακες,
Καλλιμάχου στρατιῶται, ὃν ὡς ὄπλον ἐκτανύσαντες,
οὐδ' αὐτοῦ κείνου γλῶσσαν ἀποστρέφετε,
συνδέσμων λυγρῶν θηρήτορες, οἷς τὸ 'μιν' ἢ 'σφιν'
εὕαδε, καὶ ζητεῖν εἰ κύνας εἶχε Κύκλωψ,
τρίβοισθ' εἰς αἰῶνα κατατρύζοντες ἀλιτροὶ
ἄλλων ἔς δ' ἡμᾶς ἰὸν ἀποσβέσατε.

Gruwelijk vittersgespuis, grammatici, zure figuren,
boekenwurmen, gebroed vers uit Zenodotus' nest
troep van Callimachus, ja, met wie jullie trots paraderen
(maar op een ander moment krijgt hij een veeg uit de pan)
voegwoordenvossen, die zwelgen in woorden als 'Gij' en 'Ulieden'
worstelen met het probleem: 'Had Polyphemos een hond?'
Ga maar je leven lang door met het gooien van modder naar and'ren
maar laat het wat mij betreft uit zijn met vuilspuiterij
(vert. W.H. Mineur, *Hermeneus* 56 (1984), 61.)

De grammatici stammen regelrecht af van Momus, de personificatie van kritiek en gevit. Ze houden zich bezig met 'netelige problemen' die neerkomen op spitsvondige scherpslijperij (ἀκανθαί, σκινδάλαιμοι)⁵. De kwaadaardigheid van hun gevit blijkt uit het scheldwoord Τελχῖνες (cf. Callim. fr. 1), dat door Suetonius in zijn scheldwoordenboek (Miller, *Mél. de Litt. gr.* 417) o.a. met ψογεροί wordt geparafraseerd. Enerzijds zijn het slaafse navolgers van de grote voorbeelden (hier Zenodotus en Callimachus; elders wordt vooral Aristarchus ook genoemd)⁶, maar aan de andere kant vallen ze ook op Callimachus' werk aan, als ze hun kans schoon zien. Ze werpen zich op de pietluttigste taalkundige details en speuren

naar de meest irrelevante feitjes en ‘weetjes’ naar aanleiding van de tekst (cf. p.46 vv.). De dichter kan alleen maar hopen dat hij voor hun venijn gespaard zal blijven.

Waarom het jagen op σκινδάλαμοι en ἄκανθαi onredelijk is, wordt uiteengezet bij monde van Hesiodus in Lucianus’ *Dialogus ad Hesiodum*. Als zijn gesprekspartner hem verwijt dat hij claimt over verleden en toekomst te zullen dichten, terwijl in feite alleen het verleden aan de orde komt, verdedigt Hesiodus zich in eerste instantie door te zeggen dat dat een zaak van de Muzen is. Maar toch (par. 5), zo vervolgt hij, zal hij ook een ποιητικὴ ἀπολογία leveren: Men mag van dichters niet tot in de details verantwoording vragen voor alles wat ze zeggen, tot op de lettergreep. Het komt wel eens voor dat er ἐν τῷ τῆς ποιήσεως δρόμῳ een zogenaamde ongerechtigheid binnensluipt: Het metrum en de εὐφωνία⁷ zijn daar de oorzaak van. Als iets soepel loopt, wordt het makkelijk in een vers geaccepteerd. Hyperkritiek berooft de dichter van zijn grootste goed: zijn dichtelijke vrijheid. Zonder oog te hebben voor de schoonheid van het dichtwerk pikt de criticus er uitsluitend zijn pietluttige probleempjes uit en zoekt eenvoudigweg met opzet een stok om een hond te slaan. En niet alleen Hesiodus’ gesprekspartner maakt zich daaraan schuldig, en Hesiodus is er ook niet het enige slachtoffer van; een heleboel anderen hekelen zijn collega Homerus, waarbij ze hameren op irrelevante kleinigheden.

De manier waarop grammatici de dichters aanpakken, steeds ‘knagend aan andermans ‘muzikale’ wortels’, zoals een epigram het uitdrukt (*AP XI 322* (Antiphanes)), is des te ergerlijker als zij – als Pennewippen *avant la lettre* – zelf ook poëtische gaven menen te bezitten, zoals de Crispus van wie Ausonius – in een overigens niet onvriendelijk stuk – schrijft (*Prof. Burd.* 21,7vv.) *creditus olim fervere mero/ut Vergilii Flaccique locis/aemula ferres* (‘men dacht vroeger van je dat je aan de wijn de gloeiende inspiratie ontleende om te kunnen concurreren met de verzen van Vergilius en Flaccus’). Lucilius kent ook zo’n grammaticus: Als hij bij Heliodorus gaat eten, wordt hij onmiddellijk overstelpt met epigrammen (*AP XI 137,3*). (Dat Heliodorus grammaticus was blijkt uit *AP XI 138*). In een ander gedichtje dreigt Lucilius dat hij Heliodorus op zijn eigen wapens zal verslaan. Als Heliodorus op zijn uitdaging tot een dichtwedstrijd ingaat zal Lucilius μακροφλυαρητὴν ‘Ηλιοδωρότερον blijken te zijn, ‘een zwetser’, dus, ‘plus Héliodorien qu’Héliodore’ (*AP XI 134*).

De scherpslijperij der grammatici, door verschillende onvriendelijke termen aangeduid (o.a. *molestissima diligentiae perversitas*, Quint. I 6,17; ψυχρολογία, Luc. *VH II 20*; ἄδολεσχία γραῶδης, ‘ouwewijvenpraat’, Gal. V 315 Kühn), uit zich in de volgende verschijningsvormen: In de eerste plaats verlustigden de grammatici zich in een verregaand obscurantisme. De ware ‘fijnproever’ loopt weg met Corinna en doet verachtelijk over grote dichters (*AP XI 322,3* (Antiphanes)), of ruilt zijn Vergilius graag in voor een Cinna (Mart. 10,21,4). Ausonius schrijft over de grammaticus Victorius (*Prof. Burd.* 22,1v.) dat hij *ignoratis/adsidue in libris nec nisi operta legens*, ‘voortdurend begraven in onbekende geschriften en uitsluitend lezend was obscuur was’, zijn Tullius en Maro niet beheerste – daar was hij

nog niet aan toegekomen (vs. 13vv.); helaas overleed hij voor het zover kwam.

Op puur taalkundig niveau leggen de grammatici zich ook toe op ogenschijnlijk de meest onbelangrijke en oninteressante verschijnselen. Een van de scheldwoorden die ze naar het hoofd geslingerd krijgen, is *μονοσύλλαβοι*, 'eenlettergrepen' (AP XVI 19A = Athen. V 222a (Herodicus van Babylon), vs. 3). Afgezien van de toepasselijkheid in de context van dit epigram vormden de eenlettergrepige woordjes inderdaad een onderwerp waarover de grammatici zich graag het hoofd mochten breken. Het was namelijk bijzonder moeilijk om criteria vast te stellen op grond waarvan deze woordjes in regelmatige paradigmata ondergebracht konden worden. Zij onttrokken zich aan de analogie (cf. bv. Quint. I 6,4). Er verschenen zelfs boeken speciaal over dit probleem, bijv. van Philoxenus over monosyllabische werkwoordsvormen. In het hierboven geciteerde epigram vallen *σφιν* en *μιν*, de Homerische pronomina dus, en de *syndesmoi*, d.w.z. voegwoorden en een aantal partikels, goeddeels in deze categorie. Het is dan ook al een stunt op zich als Ausonius het in zijn *Technopaegnion* presteert om dit hele werk te vullen met gedichtjes waarvan de verzen ofwel eindigen op een monosyllabisch woord ofwel ermee beginnen en eindigen, ofwel eindigen met dezelfde monosyllabe waarmee het volgende vers weer begint. Eén van die gedichtjes heet de Schoolmeestergesel of *Grammaticomastix* (*Technop.* xiv): Ieder vers eindigt hier op een eenlettergrepig woord dat ontleend is aan een van de *auctores*, de gezaghebbende schrijvers uit de Latijnse letterkunde. Alle kopzorgen, met andere woorden, van de grammatici waren hier bijeengebracht: met recht een gesel.

Een ander voorbeeld van de *nimia subtilitas* (Sen. *ep.* 88,43) der grammatici is hun honger naar feitenkennis: De 'Realienforschung', *ἱστορία*, had een hoge vlucht genomen. De mythologie en andere bronnen van feitenkennis dienden beheerst te worden; zelfs vragen waarop redelijkerwijze geen antwoord gevonden zou kunnen worden, werden aan de orde gesteld (o.a. Sen. *ep.* 88,6; 8; 37; 39; Aus. *Prof. Burd.* 22,5vv.). Gewapend met dit soort kennis ging men de *ζητήματα* te lijf, (meest) Homerische interpretatieproblemen veroorzaakt door vermeende of echte tegenstrijdigheden en incongruenties, en trachtte men hiervoor een verklaring te vinden. In een quiz-achtige vorm werden de *ζητήματα* en hun *λύσεις* een populair – zij het niet door iedereen evenzeer gewaardeerd, cf. AP XI 10 en XI 140 (Lucilius) – tijdverdrijf⁸. Overigens kan *zētēma* ook betrekking hebben op een puur taalkundig probleem, cf. Cic. *ep. Att.* 7,3,10. Soms maakt zelfs een grammaticus een wat meer ludiek gebruik van de *zētēmata*, zoals Zoïlus, alias de Homeromastix, die zijn *zētēmata* als wapen gebruikte om de interne tegenstrijdigheden van de Homerische gedichten zo negatief en ridiculiserend als maar mogelijk was aan de kaak te stellen. Homerus schrijft onzin: Als hij dicht over de zielen der gestorvenen die als rook naar de Hades gaan, vraagt Zoïlus zich af: Maar hoe is dat mogelijk? Rook stijgt toch op?⁹

Maar het lag niet alleen aan de grammatici zelf dat ze zoveel aandacht besteedden aan *historia*. Wij kunnen hier namelijk meteen al de ambiguïteit signaleren die de schoolmeestersreputatie door de eeuwen heen gekend heeft: Men verwachtte van de grammaticus, die als een autoriteit beschouwd werd, dat hij *à bout*

portant antwoord kon geven op de meest uiteenlopende vragen (cf. de breedte van het terrein waarop meester Pennewip absolute autoriteit genoot onder de stand der ‘Pietersen’). Als hij het antwoord schuldig moest blijven verstond hij zijn vak niet (Juv. 7,231vv.). Als hij de meest buitenissige feitenkennis inderdaad paraat bleek te hebben werd hij pedant gevonden. Let wel: De mensen die de grammatici zo verschillend beoordelen behoren vaak tot verschillende groepen: Het zijn de ‘Pietersen’ die blind willen kunnen vertrouwen op de autoriteit van de meester, en de ‘Multatuli’s’ die zich ergeren. Het benauwende van de druk der verwachtingen wordt fraai beschreven door Lucianus die vertelt wat er gebeurt als een grammaticus een vaste post bij een belangrijk man tracht te verwerven (*de merc. cond.* 11)

‘Ο δὲ οὐδὲ προσβλέπει πολλῶν ἐξῆς ἡμερῶν. ἦν δὲ ποτε καὶ τὰ ἄριστα πράξεις, καὶ ἴδῃ σε καὶ προσκαλέσας ἔρηται τι ὧν ἂν τύχῃ, τότε δὴ τότε πολὺς μὲν ὁ ἰδρώς, ἄθρόος δὲ ὁ ἱλιγγος καὶ τρόμος ἄκαιρος καὶ γέλως τῶν παρόντων ἐπὶ τῇ ἀπορίᾳ. καὶ πολλάκις ἀποκρίνασθαι δέον, Τίς ἦν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀχαιῶν; ὅτι Χίλια νῆες ἦσαν αὐτοῖς, λέγεις.

‘Hij ziet je vele dagen op rij zelfs niet stáán. Maar als je een keer boft en hij krijgt je in het oog, ontbiedt je en stelt je een willekeurige vraag, o jee, dan is het zweten geblazen, het duizelt je plotseling, je begint te trillen – wat bar slecht uitkomt – en de aanwezigen lachen om je verlegenheid. En vaak zeg je, als de vraag was ‘Wie was de koning der Grieken?’: ‘Duízend schepen hadden ze.’

Suet. *Tib.* 56 laat zien wat er met de grammaticus gebeurde die trachtte zich dit soort onaangename verrassingen te besparen door zich te prepareren. Deze Seleucus vroeg namelijk voor de quiz-diners van Tiberius aan diens dienaren welke auteurs de keizer op dat moment aan het bestuderen was. Helaas kwam Tiberius erachter en dwong de man tot zelfmoord.

De *zētēmata* boden ook een dankbaar onderwerp voor een spotepigram. Suet. *gramm.* 11 geeft een epigram dat door Bibaculus vervaardigd was op P. Valerius Cato, een grammaticus/dichter die leefde t.t.v. Sulla en zeer arm was:

Catonis modo, Galle, Tusculanum
Tota creditor urbe venditabat.
Mirati sumus, unicum magistrum,
Summum grammaticum, optimum poetam
Omnes solvere posse quaestiones,
Unum difficile expedire nomen.
En cor Zenodoti, en iecur Cratetis.

Pas liep Cato's geldschieteer heel de stad af
Hij wou Cato's landgoed te gelde maken.
Gek toch, zo'n didacticus van allure,

eerste klas grammaticus, puike dichter,
die voor alle vraagstukken hoogst solvent is,
maar alleen zijn schulden niet op kan lossen.
Dat heet dan een Zenodotus, dat een Crates.

Als de Realienforschung tot doel in zich verheven werd, riep dit de afkeuring op van de filosofen. Bion (Stob. III 4,52) merkt op dat grammatici zich wél bezighouden met de *πλάνη* van Odysseus, maar dat ze niet inzien dat zij ook *πλανῶνται*, omdat ze zich aftobben met volstrekt nutteloze problemen. Diogenes (Diog. Laërt. VI 27) zegt vrijwel hetzelfde: De *κακά* van Odysseus worden uitvoerig bestudeerd, maar voor de eigen *κακά* hebben de grammatici geen oog. Dit thema wordt ook wel in scabreuze zin gebruikt (cf. par. 4.2.). Seneca is geen tegenstander van de *artes liberales*, maar ze dienen uitsluitend bestudeerd te worden als opstapje naar de filosofie. Zo niet, dan vervalt een wetenschap als grammatica tot een nutteloze tijdsbesteding die onaangename, breedprakige, tactloze, zelfgenoegzame mensen oplevert (*ep.* 88, 37). Het oeuvre van Didymus is een afschrikwekkend voorbeeld wat dit betreft: 4000 boeken stonden op zijn naam. *Misererer*, schrijft Seneca, *si tam multa supervacua legisset* (*ibid.*). En even verderop zegt hij dat de prijzende uitdrukking ‘*o hominem litteratum*’ ten koste gaat van veel tijdsverspilling en overlast voor andermans oren. Hij zou liever zien dat we ons tevreden stelden met de – misschien wat minder *sophisticated* – titel ‘*o virum bonum*’, (88,38). Als ook de filosofen zich verlagen tot de bestudering van lettergreepscheiding en de eigenschappen van conjuncties en preposities, richt de *nimia subtilitas* wel erg veel schade aan (88,42).

En zoals filosofen het afkeuren als de grammatica hogere studies in de weg staat, zo wijzen Christelijke auteurs op de onverenigbaarheid van de studie van de grammatica met het ontplooiën van activiteiten die godsdienstige vorderingen moeten bewerkstelligen (Euseb. *H.E.* 6,3,8v.). Het zoeken van (godsdienstige) waarheid gaat boven het insisteren op correct taalgebruik (Aug. *beat. vit.* 31). Voor Christelijke schrijvers is een *diligens neglegentia* ‘zorgvuldige slordigheid’ acceptabel, indien die ertoe dient dat de strekking van hun woorden door het gehoor begrepen kan worden (Aug. *doctr. chr.* IV 10,24).

Het pedante toepassen van ‘de regels’, m.a.w. het onder alle omstandigheden vasthouden aan de principes van analogie, maakte de grammatici tot onverbidelijke puristen, nog altijd in de ogen van hun critici. Hierop slaat het door Quintilianus met instemming geciteerde dictum *aliud esse latine, aliud grammaticè loqui* (I 6,27)¹⁰. Περίεργον, ‘beuzelarij’, noemt Augustus het wanneer Caesar *calidum* schrijft i.p.v. *caldum*, zoals iedereen¹¹. En zo laat Martialis (14,120) een lepel moppen:

Quamvis me ligulam dicant equitesque patresque,
dicor ab indoctis lingula grammaticis.

Hoewel ridders en senatoren ‘ligula’ (lepel) tegen mij zeggen,

word ik door de onontwikkelde grammatici 'lingula' genoemd'.

De grammatici baseerden zich hierbij natuurlijk op de afleiding van *lingula* van het werkwoord *linguere* of *lingere*, 'likken'. Toch is Martialis niet helemaal rechtvaardig: Bij de grammaticus Charisius (4e eeuw n.Chr.) lezen we een meer genuanceerde opvatting: (ed. Barwick, 132,14-6), *Lingula cum n a linguendo dicta est in argento; in calceis vero ligula a ligando. Sed usus ligulam sine n frequentat. 'Lingula* (lepel) met een n, afgeleid van *linguere* (likken) wordt gebruikt als het om zilverwerk gaat; als het om schoeisel gaat, zegt men *ligula* (veter) van *ligare* (vastbinden). Maar het dagelijks taalgebruik geeft de voorkeur aan *ligula* zonder n¹². Bij Charisius wordt m.a.w. niet alleen een op analogie of *ratio* gebaseerde vorm gegeven en uitgelegd: De *usus* staat daar als een volwaardige factor tegenover en wordt in zijn recht gelaten. Andere elementen die het gebruik van een bepaalde vorm konden rechtvaardigen waren *auctoritas*, het gezag van voor-aanstaande en algemeen erkende schrijvers of dichters en eventueel *euphonia*. *Auctoritas* is feitelijk niet meer dan een eens aanvaarde *usus*, *euphonia* is de welluidendheid van een bepaalde klankcombinatie, maar kan ook betrekking hebben op de wellevendheid: Bepaalde klankcombinaties werden liever vermeden vanwege associaties met schuttingwoorden¹³. *Euphonia* zijn we al even tegengekomen op p. 45, cf. noot 7. Als Gellius (13,21,1) het probleem bespreekt of je *has urbes* of – *urbis* moet zeggen, en *hanc turrem* of – *turrim*, vermeldt hij als opvatting van Valerius Probus: Als je proza of poëzie schrijft en die woorden nodig hebt, *non finitiones illas praerancidas neque fetutinas grammaticas spectaveris, sed aurem tuam interroga quo quid loco conveniat dicere*, 'pay no attention to the musty, fusty rules of the grammarians, but consult your own ear as to what is to be said in any given place' (vert. J.C. Rolfe, Loeb-ed.). Er waren dus grammatici die zich wel degelijk bewust waren van andere factoren die in een taal werkzaam zijn, dan analogie. Terug naar Martialis: Als men Martialis wil vrijpleiten van chargeren (maar is dat wel gewenst?) dan moeten we dus aannemen dat *ab indoctis...grammaticis* slechts een bepaalde groep grammatici, namelijk uitsluitend de *indocti*, aanduidt. Het lijkt mij echter waarschijnlijker dat Martialis de grammatici als een deelverzameling van de *indocti* heeft opgevat – nuance is niet zijn sterkste punt.

Een ander voorbeeld waarin het gaat over het lukraak toepassen van grammaticale regeltjes, levert iets meer problemen op voor de interpretatie. Het is AP XI 335, een *adespoton*.

ᾠ τλῆμον Κυνέγειρε, καὶ ἐν ζωῶις καὶ ἀπελθῶν
ὥς αἰεὶ κόπτῃ ῥήμασι καὶ κοπίσιν
πρόσθε μὲν ἐν πολέμοισι τετὴ πέσσε μαρναμένη χεῖρ.
νῦν δέ σ' ὁ γραμματικὸς καὶ ποδὸς ἐστέρισεν.

Och arme Kynegeiros, dood en levend zwaar gekweld,
geteisterd én door bijl of mes én door verbaal geweld.

Nadat je hand al in de strijd eraan had moeten geloven,
moest een grammaticus je nog postuum een voet ontroven.

Kynegeiros is de broer van Aeschylus. Hdt. VI 114 beschrijft het incident tijdens de slag bij Marathon waaraan hij overlijdt:

Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος . . . τὴν χεῖρα ἀποκοπεῖς πελέκει πίπτει. Daarmee zijn de eerste drie regels afdoende verklaard. Vers 4 is iets lastiger: Wat is precies de πούς 'op verbaal niveau' (ῥήμασι, vs. 2) waarvan de grammaticus hem beroofd had? Zowel Paton (Loeb-ed.) als Aubreton (Budé-ed.) geloven dat de discussie gaat over de spelling van de tweede lettergreep, -αι- of -ε-¹⁴. Aubreton voegt eraan toe: 'Le poète répète intentionnellement l'erreur qui, métriquement, est nécessaire au vers: --- (et non ---)'. (De metrische tekentjes zijn hier nauwelijks verhelderend.)

Deze verklaring lijkt me niet juist: Als er inderdaad gediscuteerd werd over de vraag of Κυνάγειρος of Κυνέρος de correcte spelling was, maakt de dichter het zijn lezer wel bijzonder moeilijk als die geacht wordt de - metrisch gegarandeerde - spelling die de dichter hanteert als de onjuiste te verwerpen, zonder dat daarvoor verder enige contextuele aanwijzing is. Een tweede probleem is dat het vervangen van een lange door een korte quantiteits-waarde van een lettergreep nooit kan worden aangeduid als het amputeren van een voet, zelfs niet als dat woord omwille van het grapje met χεῖρ wat slordig gebruikt wordt. Een πούς is in de antieke metriek een metrische eenheid die uit tenminste twee en ten hoogste vier lettergrepen bestaat¹⁵. Het is dus in elk geval aannemelijk dat er iets met het aantal lettergrepen van 'Kynegeiros' is gebeurd. Beckby's suggestie (Tusculum-ed., München 1958, III 830) lijkt me dan ook waarschijnlijker: 'Ein Grammatiker hatte vielleicht Kynegeir oder Kynegēr gebildet'. We moeten ons dan alleen afvragen hoe een grammaticus daarbij gekomen zou zijn. Nu beschrijft Herodianus, de zoon van de beroemde grammaticus Apollonius Dyscolus en zelf ook een vermaard taalgeleerde, een aantal woorden op -ειρ die allemaal zijn afgeleid van verba: Gramm.Gr. III.ii (ed. Lentz) 431,12vv. πάντα τὰ εἰς εἰρ λήγοντα εἴτε ἀπλᾶ εἴτε σύνθετα διὰ τῆς εἰ διφθόγγου γράφεται οἷον χεῖρ παρὰ τὸ ἔχειν . . . φθεῖρ . . . ἀπὸ τοῦ φθεῖρειν, Εἶρ . . . ἀπὸ τοῦ εἶρω . . . χρυσοέθειρ, 'Alle woorden die uitgaan op -ειρ, hetzij enkelvoudig hetzij samengesteld worden geschreven met de tweeklank ει, bijv. χεῖρ van ἔχειν . . . φθεῖρ ('luis') van φθεῖρειν, Εἶρ (een rivier) . . . van εἶρω ('vlechten') . . . χρυσοέθειρ ('met gulden haar'). Dit laatste voorbeeld is ook afgeleid van een verbum. Bij Hesychius vinden we s.v. ἐθειρόμενον: κοσμούμενον ('zich tooiend'), ἀγαλλόμενον ('pronkend'). De vorming van (Κυν)έγειρ < ἐγείρειν zou wat dat betreft dus vergelijkbaar zijn. Maar ook voor de bewerking die van Κυνέγειρος Κυνέγειρ moet maken, is χρυσοέθειρ een goed precedent: Herod. III.i.49,23v. [χρυσοέθειρ] . . . παρ' Ἀρχιλόχῳ . . . ὅπερ ἀποκέκοπται τοῦ χρυσοέθειρος, 'χρ. . . bij Archilochus . . .; het is ontstaan door 'apocope' [= het afstoten van een letter(-greep) of deel van een woord aan het wordeinde] uit χρυσοέθειρος'. In deze interpretatie zou de voet die Kynegeiros aan een grammaticus kwijtraakte dus bestaan uit één lettergreep, wat strikt genomen ook niet in overeenstemming is met de definitie van πούς. Doch dit bezwaar is veel minder ernstig. Zoals een

enkele vocaal een lettergreep kan vormen, hoewel dit strikt genomen strijdig is met de definitie (Dion. Thrax, Gramm.Gr. I 17,1), kan één syllabe misschien κα-ταχρηστικῶς een voet genoemd worden. Inderdaad komt zoiets voor bij de zogenaamde syzygiëen, vier- of meerlettergrepige voeten die herleid kunnen worden op verbindingen van twee verschillende twee- of drie-lettergrepige. Cf. Mar. Vict., Gramm.Lat. (ed. Keil) VI 47,7 (syzygia) in qua arsis unum, alterum thesis pedem obtinebit. quamquam in his non numquam *syllaba pro integro pede in ultima dumtaxat versus parte accepta* propriam impleat thesin, 'daarbij zal de arsis de ene voet omvatten, de thesis de andere. In deze gevallen kan trouwens soms een lettergreep die in de plaats van een complete voet gebruikt is – althans in het laatste deel van het vers – op zichzelf een thesis uitmaken¹⁶. Het lijkt me, kortom, waarschijnlijk dat een grammaticus een pedante, quasi-archaïsche vorm Κυνέγειρ gebruikt had¹⁷.

Een bijzonder dankbaar spotmotief was het, wanneer de pedante grammaticus zelf verstrikt raakte in de netten van de – al dan niet zelf-opgelegde – taalregels en zich schuldig maakte aan barbarismen (taalfouten in één woord) of soloecismen (constructie- en congruentie-fouten): Aus. *epigr.* vi

Emendata potest quaenam vox esse magistri
nomen qui proprium cum vitio loquitur?
auxilium te nempe vocas, inscite magister?
da rectum casum: iam solicismus eris.

Hoe garandeert een schoolmeester ons zijn purisme
als hij zijn eigen naam niet foutloos produceert?
Auxilium als vierde naamval? Goed, geaccepteerd:
Maar geef nu eens de eerste? Dat gaat vast verkeerd!
Zo word je, stomme frik, een levend soloecisme.

Da rectum casum geeft de *inscitus magister* al direct een koekje van eigen deeg: de vraag- (opdracht-) en antwoord-vorm was populair op school. Strikt genomen, – als deze *subtilitas* mij vergund is – vormt de naam *Auxilius* geen soloecisme, maar een barbarisme, maar we zullen Ausonius zijn dichterlijke vrijheid laten.

Lucianus realiseerde zich het gevaar dat er voor de vakman school in het maken van taalfouten en hij heeft dan ook een advies voor degenen die zoiets onverhoopt zou overkomen (*rhet.praec.* 17): ἀναίσχυνταί: Men dient zich glashard te beroepen op de *auctoritas* van een desnoods verzonnen schrijver.

Soms was het het kennisvertoon der grammatici zelf dat tot absurditeiten leidde: Aus. *epigr.* lxi

Rufus vocatus rhetor olim ad nuptias,
celebri ut fit in convivio,
grammaticae ut artis se peritum ostenderet,
haec vota dixit nuptiis:

'Et masculini et feminini gignite
generisque neutri filios.'

Toen Rufus de rhetor een bruiloft bezocht
en 't bruidspaar gelukwensen aanbieden mocht,
zei hij, daar hij iedereen tonen wou dat
hij heel veel verstand van grammatica had:
'Ik hoop dat een rijkelijk nakroost U wacht,
van 't man'lijk, 't vrouw'lijk en 't onzijdig geslacht.'

Zoals gebruikelijk voor Ausonius heeft dit epigram een parallel, mogelijk zelfs voorbeeld, in de Griekse traditie. De twee gedichtjes liggen in tijd vrij dicht bij elkaar, dus ik ben er niet zeker van dat Ausonius het Griekse exemplaar kende¹⁸. Het grapje in deze gedichtjes ligt overigens zo voor de hand dat het zeer wel mogelijk is dat twee mensen er onafhankelijk van elkaar opgekomen zijn. Grappen over het verschil tussen grammaticaal en biologisch geslacht zijn er al vanaf Aristophanes, *Nub.* 658vv. *AP IX 489* (Palladas):

Γραμματικοῦ θυγάτηρ ἔτεκεν φιλότῃ μιγεῖσα
παιδίον ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον.

de dochter van een taaldocent ging met een man naar bed
ze kreeg een 'hij', ze kreeg een 'zij' en ze kreeg ook een 'het'.

Al met al werden de grammatici getypeerd als een onaangenaam slag mensen. Wat dat betreft is het een teken aan de wand dat aan Tiberius een merkwaardige liefde voor deze beroepsgroep werd toegeschreven (Suet. *Tib.* 70). Volgens weer een andere tekst gingen de predicaten 'Felix' ('felix') en 'grammaticus' niet samen¹⁹. Een verklaring voor de minder prettige karaktertrekjes was ook gauw verzonnen. Ik kom hierop terug in par. 5.

3.2. *plagiositas*²⁰

De hardhandige onderwijsmethoden vormden ook een vast thema voor schrijvers of dichters over grammatici. Stokjes, rietjes, zweepjes, het waren standaardtributen van de schoolmeester en als didactisch (?) hulpmiddel was slaan vrijwel volledig geaccepteerd (enkele bekende uitzonderingen als Quintilianus daargelaten). Denk maar aan een gnomische uitdrukking als Menanders ὁ μὴ δαρεῖς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται. Martialis 10,62,10 noemt de *ferulae tristes* de *sceptra paedagogorum*. Tot in de 19e eeuw was het meest populaire paradigma voor de Griekse 'ω-coniugatie' dan ook steevast τύπτω. Later won παιδεύω terrein dat tegenwoordig kennelijk weer te moralistisch gevonden wordt en in Nederland is vervangen door neutrale verba als λούω of λύω, die voornamelijk het voordeel hebben dat ze een korte stam bezitten. Vele van de voorbeelden die de grammatici in hun geschriften aandragen (naast de Homeruscitaten, die verreweg de grootste

groep voorbeelden uitmaken), zijn ontleend aan de lespraktijk en naast zinnnetjes als 'als je goed leest, zul je geprezen worden' of 'ik wil liever studeren dan lui zijn' zijn de voorbeelden over 'slaan en geslagen worden' niet van de lucht. Iedereen kent de spreekwoordelijk wrede *ludi magister* Orbilius 'plagosus', de schrik van Horatius' jonge jaren. Maar er zijn veel meer antieke teksten over dit onderwerp. Van de tiran Dionysius gaat het (apocriefe) verhaal dat hij na zijn verdrijving uit Syracuse zich in Corinthe vestigde, alwaar hij het vak van schoolmeester ging uitoefenen, omdat hij het *imperium* dat aan zijn oude stiel verbonden was geweest zo miste (Cic. *Tusc. Disp.* III 27). In de derde mimiambe van Herondas levert een moeder haar zoontje bij de schoolmeester af en bestelt een pak slaag alsof dat volkomen vanzelf spreekt. Ook in het werk van Augustinus worden schoolmeesters steevast geassocieerd met hardhandigheid en uit de *Confessiones* blijkt dat we hier met een echt jeugdtrauma te maken hebben. Toen Augustinus naar school gestuurd werd om te leren lezen en schrijven werd hij – uiteraard – geslagen als hij niet voldoende opschoot. Het nuttige effect hiervan op zijn lees- en schrijfvaardigheid moge blijken uit zijn overvloedige productie, zelf zegt hij daar niets over. In elk geval was het gevolg van deze lesmethode dat de aanstaande heilige leerde bidden: Zijn eerste gebed was een dringend verzoek om voor verdere aframmelingen gespaard te blijven: Hij werd niet verhoord.

Anth. Lat. I 1,96 illustreert wat er gebeurt als de meester lui is en geen kans ziet m.b.v. *terror* en *ferulae* zijn leerlingen in toom te houden. Dan is het ook onmiddellijk raak en de jongens vieren meteen Floralia (nauw verbonden met *lascivia*). Maar als het goed is kwam het niet zover. Nog in de 6e eeuw schrijft Luxurius, die leefde en werkte in Carthago, over een grammaticus die tot zo'n razernij vervalt '*et manu et telo...cruentus*' (vs. 6), dat hij eerder de naam van een Orestes dan van een grammaticus verdient²¹. Het is interessant dat in een periode waarin de Vandalen allang aan de macht zijn, het schoolsysteem kennelijk nog volkomen in traditionele motieven te beschrijven valt. Afgezien van het effect op de leerlingen bezorgde de gevolgde lesmethode de omwonenden veel overlast, als we Martialis mogen geloven. We moeten er daarbij aan denken dat de school inderdaad al voor dag en dauw begon²². Mart. 9,68:

Quid tibi nobiscum est, ludi scelerate magister,
invisum pueris virginibusque caput?
nondum cristati rupere silentia galli:
murmure iam saevo verberibusque tonas.
tam grave percussis incudibus aera resultant,
causidicum medio cum faber aptat equo:
mitior in magno clamor furit amphitheatro
vincenti Parmae cum sua turba favet.
vicini somnum – non tota nocte – rogamus:
nam vigilare leve est, pervigilare grave est.
discipulos dimitte tuos. Vis, garrule, quantum
accipis ut clames, accipere ut taceas?

Meesterschurk, wat wil je toch, wat hebben wij je ooit misdaan,
 jij, die niemand van de jongens of de meisjes uit kan staan:
 zelfs nog voor de hanen kraaien en de stilte wordt verstoord
 wordt het wrede zweepegknal en jouw gedonder al gehoord.
 't klinkt alsof 'n smid zijn aambeeld dreunend diep weergalmen laat,
 als hij midden op de markt in al 't lawaai een paard beslaat;
 minder razend is 't gejoel dat onder alle fans opgaat
 als hun favoriete team de andere partij verslaat.
 Wij, je burens, willen slapen, héél de nacht is niet verplicht:
 éven wakker zijn, dat geeft niet, maar wij doen geen oog meer dicht.
 laat je leerlingen toch lopen; ik betaal je als je wilt,
 evenveel om stil te wezen als je nu krijgt als je gilt.

Zoals het een satiricus betaamt maakt Juvenalis zich kwaad over het morele verval dat hij meent te bespeuren en dat ook op dit punt tot een 'Umwertung aller Werte' leidt. Juv. 7,210vv.:

metuens virgae iam grandis Achilles
 cantabat patriis in montibus et cui non tunc
 eliceret risum citharoedi cauda magistri;
 sed Rufum atque alios caedit sua quemque iuventus,
 Rufum, quem totiens Ciceronem Allobroga dixit.

Bang voor klappen zat Achilles, een grote vent al, op zangles in de bergen van zijn vaderland, zonder dat het in die tijd bij hem opkwam om te lachen om de staart van zijn leermeester in het citerspel. Maar Rufus en anderen worden – ieder door zijn eigen leerlingen – geslagen, diezelfde Rufus die ze zo dikwijls 'de Allobrogische Cicero' (Cicero op klompen) noemden.

Courtney wijst in zijn commentaar *a.l.* op de onmiskenbare knipoog in de beschrijving van Achilles. *Tunc* (211) suggereert dat het nu anders zou toegaan en 'fancy the impudence of laughing at a teacher with a tail!' Courtney betwijfelt of Juvenalis het *alios* uit 213 zou kunnen waarmaken. Wel geeft hij één literair voorbeeld van wat hij omschrijft als 'the ancient blackboard jungle': Plautus, *Bacch.* 438vv.

Nam olim populi prius honorem capiebat suffragio
 Quam magistro desinebat esse dicto oboediens.
 At nunc prius quam septuennis est, si attingas eum manu,
 Extemplo puer paedagogo tabula dirumpit caput.

Vroeger was je al gekozen voor een ereambt of wat
 voordat meesters wil niet langer absoluut gezag meer had.
 Maar wie nu een kind van zeven ook maar met een pink beroert
 krijgt een mép van zo een dreumes: lei kapot en 'mees' gevloerd.

En het ergste is, zo voegt de verbitterde pedagoog eraan toe, dat de ouders hun kroost nog de hand boven het hoofd houden op de koop toe. Een precedent was er: Alcibiades (wie anders?) had een grammaticus die de onbeschaamdheid had te verklaren dat hij geen Homerus-tekst had, een dreun verkocht en de klandizie aan een ander gegund (Plut. *Alc.* 7,1). Overigens gedroegen zelfs de heroën zich niet allemaal zo netjes als Juvenalis suggereert: Toen Heracles een corrigerende tik van zijn meester in het lierspel, Linus, ontving, ging hij hem te lijf met een kruik en fatale gevolgen (Apollod. *Bibl.* II 4,9). Hiervan zijn diverse afbeeldingen over ²³.

3.3. *paupertas*

Volgens Suetonius (*gramm.* 9) had Orbilius een 'Perialges' (de titel is niet helemaal zeker) geschreven. Dit was een soort zwartboek over ouders. Over de inhoud zijn geen details bekend, maar het is meer dan waarschijnlijk dat één van Orbilius' klachten de gebrekkige betaling betroffen heeft. Grammatici waren arm; ze leefden op een bestaansminimum. Ook voor Orbilius, toch zeker niet de geringste onder de grammatici, gold: *docuit...maiore fama quam emolumento* (Suet. *gramm.* 9). Er is slechts één uitzondering bekend: Q. Remmius Palaemon, de vader van de latijnse grammatica, was buitengewoon rijk, maar zag niettemin geen kans de tering naar de nering te zetten (Suet. *gramm.* 23). Als Martialis een beroepskeuzeadvies verstrekt en daarbij vooral let op de financiële toekomstperspectieven, is grammaticus het eerste beroep dat met kracht ontraden wordt (5,56). Er waren verschillende redenen waarom de grammatici zo arm waren: Hun honorarium was so wie so laag²⁴ – Ausonius spreekt in navolging van Iuv. 7,204 van een *sterilis cathedra* (*Prof. Burd.* 10,20v.) en als Augustinus iemands armoede treffend wil omschrijven zegt hij dat de man in kwestie zó arm was dat hij als *proscholos grammatici* (ondermeester) optrad, wat uiteraard nog een graadje treuriger is dan de status van de grammaticus zelf. Bovendien knabbelde iedereen die ook maar in de verste verte iets met het loon of de pupil te maken had van dat karige loon nog iets af (Juv. 7,216vv.; *AP IX* 174,5vv. (Palladas)). Een andere truc werd uitgehaald door ouders die hadden afgesproken dat ze op jaarbasis zouden betalen. Vlak voor het einde van het jaar haalden ze hun kind bij de grammaticus in kwestie weg, zogenaamd op grond van wanprestatie. Dit betekende dat zo'n grammaticus niet alleen naar zijn geld kon fluiten, maar dat hij bovendien zijn goede reputatie kwijtraakte (*AP IX* 174, 9vv. (Palladas)). Minder vaak is het probleem dat iemand geen leerlingen kan krijgen aan de orde, waarover een buitengewoon ingenieus epigram van Martialis handelt (10,60):

Iura trium petiit a Caesare discipulorum
assuetus semper Munna docere duos

Munna schreef laatst een petitie voor 't drie-leerling-privilege
Twee slechts had de man er ooit in zijn collegebank gekregen.

Het geraffineerde aan dit gedichtje is dat je als lezer meerdere malen binnen twee verzen op het verkeerde been gezet wordt: Na *iura trium*... verwacht je aanvankelijk als aanvulling *liberum (liberorum)*. Augustus had in A.D. 9 bij de lex Papia Poppaea bepaalde privileges verbonden aan het vaderschap van drie kinderen. Dit *ius trium liberum* was zo populair dat het ook op andere gronden verleend kon worden; men kon er dus een verzoek toe indienen die privileges verleend te krijgen. De eerste verrassing schuilt daarom in *discipulorum*. Op het eerste gezicht moet dat *ius* eenvoudiger te veroveren zijn dan het *ius trium liberum*. Maar het laatste woord van het tweede vers geeft een volgende onverwachte draai aan het gedichtje: Munna heeft helemaal geen drie leerlingen; hij heeft er nooit meer dan twee gehad! Dat dwingt ons om *iura trium... discipulorum* uit het eerste vers opnieuw te interpreteren: Het gaat niet om rechten *ontleend aan* het feit dat Munna drie leerlingen zou hebben. Nee, Munna vraagt om het recht *op* drie leerlingen²⁵ – zonder ingrijpen van hogerhand krijgt hij dat anders nooit voor elkaar!

Een verzuchting in de mond gelegd van een grammaticus zelf zit vol met woordspelingen op grammaticale terminologie. In dit gedichtje (*AP IX 175 (Palladas)*) is *πτῶσις* zowel de terminus technicus voor 'naamval' als 'een ongeval'; *σύνταξις* kan *syntaxis* betekenen, maar ook een contract, overeenkomst²⁶. Een *σύνδεσμος* is zowel letterlijk een band of boei als in grammaticale zin de aanduiding voor de achtste woordsoort, waaronder de meeste conjuncties en een aantal partikels vallen.

Καλλίμαχον πωλῶ καὶ Πίνδαρον, ἥδ' καὶ αὐτὰς
 πτώσεις γραμματικῆς, πτώσιν ἔχων πενίης.
 Δωρόθεος γὰρ ἐμὴν τροφίμην σύνταξιν ἔλυσε,
 πρεσβεῖν κατ' ἐμοῦ τὴν ἀσεβῆ τέλεσας.
 ἀλλὰ σύ μου πρόστηθι, Θεῶν φίλε, μηδὲ μ' εἰσὶν
 συνδέσμῳ πενίης τὸν βίον ἐξανύσαι.

Pindar, Kallimachos auch und selbst die grammatischen Kasus
 geb ich im Kasus der Not heut zum Verkaufe dahin.
 Denn der Dorotheos hat mir die nahrhafte Syntax zerrissen
 da er das gottlose Wort mir zu vermelden geschickt.
 Du aber, Theon, mein Freund, o hilf mir und lasse mein Leben
 nicht in der Konjunktion heutiger Armut vergehn

(Vert. H. Beckby, Tusc.-ed. 1958)

Een ander voorbeeld van een gedichtje waarin het thema van zuinigheid en armoede gecombineerd wordt met quasi-grammaticale theorie is *AP XI 383 (Palladas)*:

Ἦν ἄρα καὶ κἀνθῶσι Τύχη χαλεπὴ τε καὶ ἐσθλὴ,
 καὶ Κρόνος ὠρονομεῖ τετραπόδων γένεσιν.

ἐξότε γὰρ καὶ τοῦτον ὄνον χαλεπὸς χρόνος ἔσχεν,
 ἐξ ἀλαβαρχείης γραμματικοῦ γέγονεν.
 τλήθι φέρειν λοιπόν, κανθήλιε· γραμματικοῖς γὰρ
 οὐδὲ τέλος κριθῇ, κρῖ δὲ μόνον λέγεται.

Also für Esel sogar ist Tyche freundlich und feindlich
 Kronos regiert die Geburt selbst für vernunftloses Vieh.
 Denn seitdem auch den Esel erbärmliche Zeiten getroffen,
 bracht's aus der Alabarchie ihn in Grammatikers Hand.
 Trag es, mein Esel, hinfort! Bei Grammatikern streicht man die zweite
 Hälfte der Gerste, hier heisst Gerste nur lediglich 'Kri'.
 (Vert. H. Beckby, Tusc.-ed. 1958)

Als belastingfunctionarissen – een ἀλάβαρχος (mogelijk = ἀράβαρχος) was de aanduiding voor een belastingfunctionaris in Egypte – in de Oudheid dezelfde reputatie hadden als tegenwoordig, was de uitgangspositie van de ezel al niet ideaal en is het dus van kwaad tot erger met hem gekomen. Het is ook mogelijk dat de periode waarin de ezel van de alabarch was zonder ironie als de tijd van ἐσθλὴ Τύχη werd beschouwd. Maar het gaat mij nu om de grap in de laatste twee verzen. Κρῖ was één van de vaste voorbeelden van de grammatici voor 'apocope' bij Homerus. Andere gevallen zijn δῶ voor δῶμα en μάψ voor μαψιδίως ('brutaal, lichtvaardig'). De geïmpliceerde consequentie voor de muilezel van het feit dat grammatici κρῖ voor κριθῇ zeiden is kennelijk dat er een evenredige reductie plaats zou vinden van het rantsoen κριθῇ dat het beest daadwerkelijk voorgezet zou krijgen (Brecht 37). Deze gedachte is des te interessanter wanneer we ons realiseren dat een verwante stelling inderdaad aanhangers had onder de grammatici. Trypho, een Griekse grammaticus uit de 1e eeuw n. Chr., zou de uitvinder zijn van de theorie ὅτι συνέπαθεν ἡ φωνὴ τῷ δηλουμένῳ²⁷, d.w.z. dat de vorm van een woord veranderingen kon ondergaan als gevolg van de betekenis ervan. Een voorbeeld kan dit misschien duidelijker maken: Het woord ἡμι-κύκλιον 'halfcirkel' is afgeleid van ἡμισυ-κύκλιον. Van het woord voor 'half' is slechts de helft nodig in de samenstelling. Een ander voorbeeld is φιλήτης 'dief', ontstaan uit ὑφειλέτης. Het feit dat er een paar letters zijn verdwenen is in overeenstemming met de aard van het beroep dat door het woord wordt aangeduid. In ons gedichtje doet zich een vergelijkbaar verschijnsel voor: Van het woord wordt slechts een deel gebruikt en dus wordt ook *datgene wat door het woord wordt aangeduid* gereduceerd. Let wel, dit is niet exact het tegenovergestelde van Trypho's regel: Niet de *betekenis* wordt gereduceerd; we hebben hier te maken met van oorsprong Stoïsche theorie en *betekenis* is iets onlichamelijks volgens de Stoa en kan derhalve niets *ondergaan* – zij blijft altijd intact, wat voor veranderingen er ook mogen plaatsvinden in de woord*vorm*. Het is in dit geval datgene waarnaar het woord in de werkelijkheid verwijst, dat veranderingen ondergaat, d.w.z. het τυγχάνον, het derde element in de Stoïsche betekenisleer.

4. Algemene thema's

4.1. uiterlijk

De nadruk die na de Oudheid wordt gelegd op de onsmakelijke aspecten van het schoolmeestersambt (viezige mannetjes te midden van onfrisse jongetjes, zie par. 6 (Erasmus) en noot 32), is in de Oudheid zelf minder sterk. Armoedig uiterlijk hoort bij armoede in het algemeen en wordt slechts incidenteel genoemd (bijv. Aus. Prof. Burd. 10,50 over Anastasius: *pauper ibi et tenuem/victum habitumque colens*, 'daar leefde hij in armoede, karig gevoed en schamel gekleed'). Een algemeen beeld van smoezeligheid wordt opgeroepen door Juv. 7,225vv. *dummodo non pereat totidem olfecisse lucernas/quot stabant pueri, cum totus decolor esset/Flaccus et haereret nigro fuligo Maroni*, '(dat je niet zoveel verdient is tot daaraan toe) als het maar niet helemaal voor niets was dat je de lucht van evenzovele lampen hebt opgesnoven als er jongens onder je gehoor waren; Flaccus was er compleet verkleurd van en Maro zag zwart van het roet'²⁸.

4.2. sexualiteit

De grappen op seksueel gebied zijn onder te verdelen in drie categorieën: i. Grammatici worden bedrogen door hun huwelijkspartners en zitten onder de plak; ii. Grammatici permitteren zich seksuele vrijheden met hun leerlingen; iii. Grammatici en sex in het algemeen.

De gekwelde echtgenoot spreekt in AP XI 378 (Palladas): Gekweld door de grammatica en zijn echtgenote is hij erin geslaagd aan de eerste te ontkomen. Maar van zijn vrouw komt hij niet zo eenvoudig af. De bedrogen echtgenoot wordt toegesproken in AP XI 278 (Lucilius):

"Εξω παιδεύεις Πάριδος κακὰ καὶ Μενελάου,
ἔνδον ἔχων πολλοὺς σῆς Ἑλένης Πάριδας.

Buitenshuis geef je les over Paris
en Menelaos, en dat hun lot zwaar is
maar je hebt zelf zat Parissen binnen
die jouw Helena willen beminnen.

In wezen is dit dezelfde opmerking, zij het op een wat banaler niveau, als die van Bion en Diogenes (cf. p. 48).

In de tweede categorie vallen de verzen die aan Hamillus of Amillus gewijd zijn zowel door Juvenalis als door Martialis: Juvenalis vindt het zo moeilijk om alle ziekten die een oude man kunnen treffen op te sommen, dat hij nog makkelijker een overzicht zou kunnen geven – en dat is kennelijk ook geen sinecure – op de vraag *quot discipulos inclinet Hamillus* (10,224). Martialis (7,62) schrijft over hem dat hij zich expres met *grandes* laat betrappen om zo in elk geval de beschuldiging van pederastie af te wenden. Maar de dichter ontnemt hem die hoop.

De derde categorie levert een voorbeeld (*AP* XI 139 (Lucilius)) waarin ook het uiterlijk even zijdelings om de hoek komt kijken. De hier beschreven grammaticus is πώγων, een baardaap²⁹.

Γραμματικὸν Ζηνωνὶς ἔχει πώγωνα Μένανδρον,
τὸν δ' υἱὸν τούτῳ φησὶ συνεστακέναι.
τὰς νύκτας δ' αὐτῇ μελετῶν οὐ παύεται οὗτος
πτώσει, συνδέσμους, σχήματα, συζυγίας.

Grammaticus Menander, met die baard, mag op Zenonis' zakken teren; zij laat haar zoon bij hem studeren, zoals zij – ook niet gek – verklaart maar 's nachts is moeder meesters klant; dan laat hij 't lidwoord repeteren verbuiging van persoonsvorm leren, en onderschikkend zinsverband.

Ook van dit gedichtje (zie par. 3.3.) berust de clou op de dubbelzinnigheid van in de grammatica gebruikelijke uitdrukkingen: πτώσεις zijn de naamvallen, maar de afleiding van πίπτω wordt hier ook letterlijk gevoeld, συνδέσμους zijn voegwoorden, letterlijk 'verbindingen', het σχῆμα van een woord geeft aan of het enkelvoudig of samengesteld is, *sensu obsceno* is het een 'standje', en συζυγίαι zijn de vervoegingen (overigens niet alleen van werkwoorden gezegd, maar voor allerlei vormpjes die een 'rijtje' vormen) – de seksuele connotatie van ζεύγνυμι en daarmee samenhangende vormen is bekend en veel gebruikt.

5. Μῆνιν

Eén groep gedichtjes heb ik nog niet besproken. Het zijn die epigrammen waarin de grammatica gekarakteriseerd wordt door haar meest beroemde object: de eerste vijf verzen van de *Ilias* (Brecht 36v.). Het Μῆνιν ἄειδε θεά is a.h.w. het sjibbolet der grammatici. Veel van de thema's die hierboven onderscheiden zijn, worden ook in μῆνιν-gedichtjes toegepast – enkele voorbeelden:

Οὐδεὶς γραμματικῶν δύναται ποτε <εὐκόλος>³⁰ εἶναι
ὀργὴν καὶ μῆνιν καὶ χόλον εὐθὺς ἔχων

Geen grammaticus kan ooit beminnelijk en aardig zijn,
want hij kampt vanaf vers één met wrok en woede en chagrijn.

Hetzelfde thema wordt behandeld in *AP* IX 173 (Palladas):

Ἀρχὴ γραμματικῆς πεντάστιχος ἐστὶ κατάρα
πρῶτος μῆνιν ἔχει δεύτερος οὐλομένην,
καὶ μετὰ δ' οὐλομένην, Δαναῶν πάλιν ἄλγεα πολλὰ
ὁ τρίτατος ψυχὰς εἰς Ἀΐδην κατὰγει

τοῦ δὲ τεταρταίου τὰ ἐλώρια καὶ κύνες ἀργοί·
 πέμπτου δ' οἰωνοί, καὶ χόλος ἐστὶ Διός·
 πῶς οὖν γραμματικὸς δύναται μετὰ πέντε κατάρας,
 καὶ πέντε πτώσεις, μὴ μέγα πένθος ἔχειν;

Aller Grammatik Beginn sind immer fünf Verse mit Flüchen:
 Bietet der erste den 'Groll', 'heillos' der folgende Vers;
 an das 'heillos' dann schliesst sich der Danaer Fülle van 'Leiden'
 und der dritte gar führt 'Seelen zum Hades' hinab.
 Doch im vierten erscheinen der 'Raub' und die hurtigen 'Hunde',
 während der fünfte des 'Zeus Zorn' und die 'Vögel' uns bringt.
 Kann ein Grammatiker da nach solch einem fünffachen Fluche
 und dem fünffachen Fall ohne Bekümmernis sein?

De laatste twee verzen spelen met de klankovereenkomst van πέντε, πέντε, πένθος. Πτώσις vertoont weer de dubbelzinnigheid die we al meermalen zijn tegengekomen (cf. par. 3.3.; 4.2.).

APIX 169 (Palladas) en XI 400 (Lucianus) worden beide gepresenteerd vanuit het standpunt van de grammaticus. De eerste concentreert zich volledig op het thema 'armoede':

Μῆνις Ἀχιλλῆος καὶ ἐμοὶ πρόφασις γεγένηται
 οὐλομένης πενίης γραμματικευσαμένη.
 εἶθε δὲ σὺν Δαναοῖς με κατέκτανε μῆνις ἐκείνη,
 πρὶν χαλεπὸς λιμὸς γαστριμακτικῆς ὀλέσει.
 ἀλλ' ἴν' ἀφαρπάξῃ Βρισηΐδα πρὶν Ἀγαμέμνων,
 τὴν Ἑλένην δ' ὁ Πάρις, πτωχὸς ἐγὼ γενόμεν.

Achilles' wrok was ook voor mij de bron van vele rampen
 die gruwelijk de filoloog met armoede doet kampen.
 Ach, had die wrok ook mij gedood, te zamen met de Grieken
 dan zou de honger, 'letterlijk', mijn leven niet verzieken.
 Maar nee: die oude schaakpartij van Helena en Paris
 maakt dat deze jongen hier nu een bedelaar is.

De tweede is een zwaar ironisch gebed:

Ἰλαθι, Γραμματικὴ φυσίζοε, ἴλαθι λιμοῦ
 φάρμακον εὐρομένη 'Μῆνιν ἄειδε θεά.'
 νηὸν ἐχρῆν καὶ σοὶ περικαλλέα δωμήσασθαι,
 καὶ βωμὸν θυέων μὴ ποτε δευόμενον.
 καὶ γὰρ σοῦ μεστὰι μὲν ὁδοί, μεστὴ δὲ θάλασσα
 καὶ λιμένες, πάντων δέκτρια Γραμματικῆ.

Wees me genadig, Grammatica, levensbron, U die de honger wegsmelten doet met de spreuk: 'Muze, bezing mij de wrok'.
 Waarom heeft ook niet voor U men een tempelcomplex laten bouwen en een altaar opgericht, altijd van reukwerk voorzien?
 Want ook van U zijn de straten vol, vol zijn de zeeën vol ook de ree; in Uw schoot is er voor iedereen plaats.

Grammatica wordt aangesproken met het epitheton dat in Ilias en Odyssee aan Γῆ wordt verleend (vs. 1). Op grond van het voorgaande kunnen wij ons er langzamerhand wel een voorstelling van maken hoe probaat μῆνιν ἄειδε θεά als φάρμακον λιμοῦ was. De verzen 5 en 6 zijn reminiscenties aan het begin van Aratus' *Phaenomena* (vs. 2-4) μεστὰ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαί/πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα/καὶ λιμένες en πάντων δέκτρια Γραμματική is een echo van Archilochus' ξείνων δέκτρια Πασιφίλῃ (fr. 331,2 West). Dat laatste geeft een onaangename wending aan het epigram, aangezien de eerbaarheid van Πασιφίλῃ – haar naam spreekt voor zich – dubieus is³¹.

Ook van gedichtjes met grappen over 'huwelijksproblematiek' is er een μῆνιν-exemplaar, nl. AP IX 168 (Palladas):

Μῆνιν οὐλομένην γαμετὴν ὁ τάλας γεγάμηκα,
 καὶ παρὰ τῆς τέχνης μῆνιδος ἀρξάμενος.
 ὦμοι ἐγὼ πολύμηνης, ἔχων διχόλωτον ἀνάγκην,
 τέχνης γραμματικῆς καὶ γαμετῆς μαχίμης.

De vreselijke wrok? Daar ben ik, arme, mee getrouwd!
 En ook vakmatig was ik met 'de wrok' meteen vertrouwd.
 Ach, veelbewrokte ik, twee gruwels brengen mij in 't nauw:
 grammatica als vak en thuis een agressieve vrouw.

Zelf kunnen grammatici hun embleem natuurlijk ook gebruiken. In een gedichtje van Lucilius (AP XI 401) spreekt de grammaticus. Ik paraphraseer: Een arts zond zijn zoontje naar mij toe om grammatica te leren. Toen hij 'Μῆνιν ἄειδε' kende en 'ἄλγεα μυρὶ ἔθικεν' en ik net het derde vers behandeld had: 'πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν' hield pa hem verder thuis en toen hij mij tegenkwam zei hij: 'Je wordt bedankt, makker. Maar dat kan ik die jongen zelf wel leren. Ik stuur óók vele zielen naar de Hades; daar heb ik waarachtig geen grammaticus voor nodig!' ...Zo bijt de ene beroepsgroep de andere.

6. Slot

In par. 1 heb ik aangegeven wat voor kenmerken in geschriften die lang na de Oudheid ontstaan zijn, aan grammatici, schoolmeesters, worden toegeschreven.

Dezelfde thematiek bleek terug te vinden in de Griekse en Romeinse bronnen. Eén tussenstadium heb ik daarbij nog nauwelijks genoemd: de humanisten. Van Erasmus hebben wij een tekst waarin alle vertrouwde elementen – met uitzondering van toespelingen op de *vita sexualis grammaticorum* – hun opwachting maken. In zijn *Lof der Zotheid* (1511), par. 49 laat Erasmus namelijk de Zotheid – zij is het die spreekt – ook de grammatici onder vuur nemen: Grammatici zouden volstrekt rampzalig zijn als ik, Stultitia zelf, niet *miserrimae professionis incommoda dulci quodam insaniae genere mitigarem*, ‘de ongemakken van hun allerellendigst beroep zou verzachten door een prettig soort waanzin’. Ze hebben niet alleen last van de πέντε κατάραι (uit AP IX 173 (Palladas), zie par. 5): Het is veel erger met ze gesteld: *ut qui semper famelici sordidique... inter puerorum greges consenescant laboribus, obsurdescant clamoribus, foetore paedoreque contabescant*³²; *tamen meo beneficio fit, ut sibi primi mortalium esse videantur*, ‘altijd hongerig en sjofel... worden zij immers tussen hordes jongetjes oud van de inspanningen, doof van de herrie, versuft van de stank en de viezigheid. Toch denken ze dankzij mij dat ze de eersten onder de stervelingen zijn’. In weerwil van hun armoede en onsmakelijke arbeids- en levensomstandigheden zijn de grammatici dankzij Stultitia uiterst zelfgenoegzaam. Zij ontlenen hun gevoel voor eigenwaarde aan machtswaan: *adeo sibi placent, dum pavidam turbam minaci vultu voceque territant, dum ferulis virgis lorisque conscindunt miseros*, ‘zo tevreden zijn ze over zichzelf wanneer ze de bange horde verschrikken door hun dreigende gelaatstrekken en gebulder, wanneer ze op de ongelukkigen inhakken met rietjes, roeden en riemen’. Ze genieten van de uitoefening van hun privé-tyrannie die ze niet voor die van een Phalaris of Dionysius zouden willen ruilen, een extra pikante opmerking wanneer we ons realiseren dat het verhaal over Dionysius’ schoolmeesterschap, apocrief als het geweest mag zijn, Erasmus vast en zeker bekend was (zie 3.2.). Gelukkig zijn de grammatici echter vooral *nova quadam doctrinae persuasione*, ‘door een ongehoord vertrouwen in hun eigen kennis’. En vervolgens geeft Stultitia een beschrijving van de pedanterie der schoolmeesters: Ze achten zichzelf ver verheven boven een Palaemon of een Donatus, houden zich bezig met obscure vragen als die naar de moeder van Anchises, ze raken buiten zichzelf als ze op een vies stukje papier een ongewoon woord aantreffen, of als iemand ergens een brokje oude steen opgraaft waar wat zwaar beschadigde lettertekens opstaan. Verder zijn het zelf would-be dichters, die overal met hun vervelende versjes lopen te leuren. Onderling kenmerken ze zich door stuitende vleierij enerzijds, terwijl ze elkaar aan de ander kant keihard laten vallen als iemand het ongeluk heeft een foutje te begaan. Zo slijten ze hun leven in een eindeloze tijdverspilling terwijl ze in de overtuiging verkeren dat er geen gelukkiger bestaan mogelijk is. Als Stultitia érgens invloed heeft...

Met de laatste tekst die ik kort wilde bespreken, belanden we weer op de drempel van onze eigen eeuw, waarmee de cirkel rond is: In de 19e eeuw stond de filologie in het algemeen niet slecht aangeschreven. Toch vond de slechte reputatie der ‘grammatici’ voor wie daarvoor gevoelig was een krachtige bevestiging in de wijze waarop (noodgedwongen) in die tijd filologie werd bedreven: Een

grote hoeveelheid teksten moest voor het eerst op wetenschappelijk gefundeerde wijze, nl. volgens de pas ontdekte principes van de wetenschappelijke tekstkritiek ontsloten worden. Deze pure micro-filologie van de emendaties en conjecturen stuitte echter ook velen tegen de borst, bijvoorbeeld de groep van de Tachtigers, die menig classicus onder haar gelederen telde. Mensen als Kloos, Diepenbrock, Perk, Boeken en Gorter kwamen bij deze eenzijdige benadering van de studie van de Oudheid naar eigen gevoel tekort. Hoe in deze groep tegen deze werkwijze werd aangekeken, blijkt uit de snijdende karikatuur die Aeg. Timmerman in zijn roman *Leo en Gerda* (1911) gaf van een college van prof. Naber³³, waarin deze zijn gehoor eindeloos beleerde en aan het lijntje hield over de brandende kwestie van de juiste lezing en interpretatie van het zinnetje 'Teunis zat op een kurk'. In de beste klassieke traditie wordt hier het (ook in dit geval onrechtvaardige) beeld geschetst van de mateloos pedante φιλόλογος. De continuïteit die aangegeven kan worden in de literaire motieven die bij de beschrijving van de 'taalmeesters' optreden, impliceert overigens niet dat in deze tijd schoolmeesters en klassiek filologen in de publieke opinie op één hoop werden gegooid.

De ironie wil dat het juist de filologen zijn die al de uitingen van antieke spotzucht over hun vak soms geschreven, maar in elk geval bewaard, verzameld en zonodig gerestaureerd hebben. Het bloed kruipt kennelijk waar het niet gaan kan: *homo est animal grammaticum*, zoals Martianus Capella (4,349) zegt – overigens als voorbeeld van een incorrecte definitie. De kunst is kennelijk om onze *subtilitas* voor excessen te vrijwaren; zoveel mogen we ons van de *subtilis perversitas* van de spotters wel aantrekken.

Vrije Universiteit, Fac. der Letteren
1007 MC A'dam POB 7161

Appendix

De aantrekkelijkheid van dit onderwerp voor de middelbare school behoeft geen betoog. Om het overzicht te vergemakkelijken geef ik hieronder een lijstje van enkele van de meer geschikte teksten. De in par. 6 besproken tekst van Erasmus is een geschikt uitgangspunt, hoewel in onaangepaste vorm niet eenvoudig. Een vertaling, bijv. de prisma van A. J. Hiensch 1969 of de nieuwste van A. Dirkzwager en A. C. Nielson, Rotterdam 1986, kan uitkomst bieden.

	Grieks	Latijn
s I p Chr	Philippus v. Thessal., <i>AP</i> XI 321, 347 (par. 3 1)	Martialis XIV 20 (par. 3 1), IX 68 (par. 3 2), X 60 (par. 3 3) Juvenalis 7,215vv [moelijk] (par. 3 3, 4 1) Seneca <i>ep</i> 88 (par. 3 1)
s II p Chr	Lucilius, <i>AP</i> XI 400 (par. 3 3, 5), 401 (par. 5), XI 139, 278, (279) (par. 4 2)	
s IV p Chr	Lucianus, <i>dial ad Hesiod</i> (par. 3 1)	Augustinus <i>Conf</i> 1,9 (par. 3 2),

- s.IV/V Palladas, *AP* IX 171; 174
(par. 3.3); IX 168 (par.
4.2; 5) XI 378 (par. 4.2)
IX 169; 173; XI 383 (par. 5)
adespoton, *AP* XI 335 (par. 3.1)

Noten

- *. Dit artikel is een bewerkte versie van een lezing, gehouden voor het klassiek Dispuut 'Orpheus' van de Vrije Universiteit. Ik dank prof. dr. D.M. Schenkeveld en dr. S.R. Slings voor hun hulp en kritiek (hendiadys).
1. Dit zijn de traditionele Griekse 'taken van de grammatica' - Dion. Thrax, *Gramm.Gr.* I.1 (ed. G. Uhlig), p. 5,4vv.
 2. K.J. Freeman, *Schools of Hellas*, London 1912, 81vv.; Quintilianus (I 4,5v.) verdedigt het vak: het is niet alleen maar *tenuis* en *ieiuna*; er is geen reden voor *fastidium*.
 3. Cf. de laatste scène van Fieldings *Tom Thumb* en *The tragedy of Tragedies*: Als alle festiviteiten zijn afgelast en iedereen weer moet doen wat hij altijd doet, wordt uitgeroepen: 'Go bid the School-masters whip all their Boys'.
 4. F.J. Brecht, *Motiv- und Typengeschichte d. gr. Spottepigramms*. Leipzig 1930 (Philol. Suppl. XXII, Heft II), p. 32v. brengt dit gedichtje in verband met de strijd tussen 'Asianisten' en grammatici/Callimacheërs.
 5. Hetzelfde verwijt *AP* XI 322,2 (Antiphanes); 347,2 (Philippus); Luc. *Hes.* (OCT III 67), 5. Ook gezegd van dichters, *AP* XI 20,2 (Antipater). Cf. Arist. *Met.* N 6, 1093a26vv.
 6. Bijv. *AP* XVI 19a, 1 (= Athen. V 222a) (Herodicus van Babylon).
 7. zie p. 49. Cf. *AP* XI 322,6 (Antiphanes): grammatici zijn εὐφώνων λαθροδῶκναι κόριες, 'luizen die in het geniep bijten wat goed klinkt'.
 8. De filosofen hadden hun eigen soort zētēmata, maar namen die niet minder serieus op dan bepaalde groepen grammatici: Diodorus Cronus maakte een eind aan zijn leven omdat hij het antwoord op zo een raadseltje schuldig moest blijven, Diog. Laërt. II 111v.
 9. Cf. Scholia in Hom. Il. (ed. Erbse) Ψ 100; Φ 454a; Lehrs, *de Aristarchi stud. Hom.*, Leipzig 1882³, p. 205.
 10. Cf. *AP* XI 399 (Apollinarius): Glycon is plotseling grammaticus geworden, ook al is hij ἄπειρος/καὶ κοινῆς γλώττης, οὐχ ὅτι γραμματικῆς.
 11. Quint. I 6,19; cf. *AP* XI 322,1 (Antiphanes), Γραμματικῶν περίεργα γένη.
 12. Charisius is natuurlijk een vrij late bron, hoewel hij zeker op vroegere grammatici (1e-3e eeuw) teruggaat. Maar het probleem van de afleiding van *lingula* werd al door Varro besproken: *de Ling. Lat.* 7,107 wordt *lingula* ('tip van het zwaard') afgeleid van *lingua*. In Funaioli, *Gramm. Rom. Fragm.*, p. 363, fr. 433 wordt aan Varro de afleiding van *lingua* 'a ligando cibo' toegeschreven. Zodoende ontstaat er een doorlopende serie *ligare* - *lingua* - *lingula*, in plaats van twee verschillende afleidingen.
 13. Zo werd verklaard dat in *nobiscum* de prepositie postpositief geplaatst stond: de combinatie *cunndi*ende vermeden te worden (Cic. *Or.* 154).
 14. Brecht, *Motiv- u. Typengesch.*, p. 36 gelooft dat het om een grammaticus gaat 'der das lange i in Kynegiros kurz sprach'. Ik neem aan dat hij op een spelling Kynegiros doelt, maar begrijpen doe ik zijn opmerking niet.
 15. Cf. W.J.W. Koster, *Métrique Grecque* II.3. De definitie bijv. Diom. *Gramm. Lat.* I 474,30vv. (ed. Keil); *Anecd. Graeca* (ed. Bachmann) 170,5.
 16. Theoretisch is de andere mogelijkheid dat Κυνέγειρος ~ ~ ~ x wordt opgevat als een catalectische anapaestische dipodie; in dat geval vertegenwoordigt -ρος een aparte voet. Bij 'apocope' ontstaat dus een brachycatalectische anapaestische dipodie (= een voet)(mondelinge suggestie van dr. S.R.

Slings).

17. Voor het vrije gebruik van πούς in dit soort dubbelzinnige grappen op een metrisch verschijnsel en de menselijke voet, cf. Ar. *Ran.* 1323 en W. Christ, *Metrik d. Gr. u. Röm.*, p. 80, par. 103.
18. Maar cf. Aus. *epigr.* ix, x en xi met AP XVI 317 (Palladas!). Maar zie ook AP XI 145; 149; 151; XVI 318.
19. Baehrens, *Poet.Lat.Min.* IV p. 101, = Aus. *epigr.* 136.
20. Cf. *plagosome* . . . *Orbium*, Hor. *Ep.* II 1,70. Zie voor dit item ook Marrou, *Hist. de l'éduc.*, 220vv.
21. Anth. Lat. I 1,294 (zie ook de editie van H. Happ, Stuttgart 1986). Ik dank de heer L.A.G.J. Veenman, die mij op deze plaats attendeerde.
22. Friedlaender, *Darstellungen aus d. Sittengesch. Roms*, I (Leipzig 1919⁹), 176. Cf. Mart. 12,57,3vv.
23. F.A.G. Beck, *Album of Greek Education*, London 1912, afbeelding 26 t/m 29. Dit boek biedt in het algemeen bijzonder aantrekkelijk illustratiemateriaal bij het onderwerp van dit artikel – aanbevolen voor gebruik in de klas!
24. Friedlaender, *Sittengesch.* I 178v.; Juv. 7,204.
25. *Ius* met een gen. kan zowel betekenen 'recht ontleend aan iets' (bijv. *ius amicitiae*, *ius trium liberum*), als 'recht op iets' (bijv. *ius necis vitaeque*, Liv. 5,55,3 *materiae* . . . *caedendae unde quis vellet ius factum*).
26. Zie voor de verschillende interpretatiemogelijkheden de aantekeningen van Beckby (*Tusculum*-ed., 1958) a.l.
Cf. AP IX 171 (Palladas) – met dezelfde thematiek als hier – waar gespeeld wordt met σύνταξις – συντάσσομαι.
27. Cf. A. de Velsen (ed.), *Tryphonis grammatici fragmenta*, Amsterdam 1965, 97v.; Steintal, *Gesch. d. Sprachw. b.d. Gr. u. Röm.* I 351v.
28. Flaccus en Maro: Ofwel de boeken van Hor. en Verg. of eventueel hun bustes die in de klas stonden – cf. de commentaren van Duff en Courtney a.l.
29. Voor het subst. als goedmoedig scheldwoord, cf. Bekker *Anecd. Gr.* I 4,14v.
30. Εὐκόλος: Vergelijk de bijnaam δύσκολος van Apollonius. Een andere mogelijkheid om de lacune te dichtten is ἥπιος (Aubretton, Budé-ed.). De hiaat is geen bezwaar. Cf. de metrische onregelmatigheden in XI (253,3); 259,1.
31. Cf. Aubretton (Budé-ed.) p. 288.
32. Vergelijk het gedichtje *De calamitate et miseria docentium in ludis litterariis* van de Duitse humanist Gregor Bersmann (1537-1611) in: *Lateinische Gedichte deutscher Humanisten*, ausgew. übers. u. erl. von H.C. Schnur, Stuttgart 1967, m.n. vs. 11v. *gratia rara, labor certus, cum pulvere paedor/praemia sunt summa magisterii*.
33. Zie het nawoord van H.G.M. Prick bij de Privé-domein-editie (1983) van Aeg. Timmerman *Tim's herinneringen*, p. 261-3.